

УДК 378. 147

DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-2-52-59

The mission of pedagogical deontology in the education of the Ukrainian elite in the early twentieth century

Місія педагогічної деонтології у вихованні української еліти на початку ХХ століття

Nadia Ventseva,

doctor of pedagogical sciences,
associate professor

<https://orcid.org/0000-0001-9661-1874>

nadya-venceva@rambler.ru

*Berdiansk State Pedagogical
University*

✉ 4 Schmidta St.,
Berdiansk, Zaporizhzhia region,
71100

Надія Венцева,

доктор педагогічних наук, доцент

*Бердянський державний
педагогічний університет*

✉ вул. Шмідта, 4,
м. Бердянськ, Запорізька обл.,
71100

Original manuscript received April 23, 2018

Revised manuscript accepted September 20, 2018

ABSTRACT

The author of the study, based on the analysis of a wide range of sources identifies features of education of the Ukrainian elite in the early twentieth century. The need for the necessity of appearance of new elite segments of the population, is incumbent first and foremost on education because only in educational institutions can educate the national elite. The author notes that in modern pedagogical practice, the concept of "elite" education acquired a large propagation. It is based on introduction of new criteria of separation of mass and elite education: mass – baccalaureate programs; elite – masters program.

The publication also discloses the concept of pedagogical ethics as a science about professional demeanor of the teacher educational institution and its commitment. The theoretical basis of pedagogical deontology defined pedagogical ethics, which is a basic ingredient in the formation of professionalism and competence of the modern teacher. It is through professional ethics specifies the principles of universal morality as applied to educational activities, regulates the relations of people in social and professional sphere of life that is connected with objective necessity of a continuous process of production of material and spiritual values.

Each historical epoch and each country have own ethical requirements to the teacher as a person, forms the political and national elite of society. The study proved that the beginning of the twentieth century is a separate period in the development of pedagogical deontology as a vehicle for the development of elite education. At this stage, there is a tendency to the development of elite education on humanitarian and democratic grounds. During this period, formed a new framework of pedagogical ethics, which demanded from the teacher proficiency with the subject of self-improvement, morality, optimism, democracy, and demands.

Keywords: elite, elite education, pedagogical deontology.

Вступ. Українське суспільство початку XXI століття відчуває гостру потребу у висуненні лідерів, що визначають основні напрями розвитку соціально-політичного життя нашої країни. Це вимагає формування української еліти, яка вирізняється почуттям громадянської відповідальності, високим рівнем духовної та інтелектуальної культури, потребою у професійній актуалізації, що ґрунтується на кращих зразках сучасної світової освіти в поєднанні з педагогічною деонтологією.

Методи дослідження. У процесі аналізу історико-педагогічної літератури було виявлено, що українські вчені досліджували різні аспекти становлення та розвитку деонтології як науки. Зокрема, загальні питання деонтології вивчали Ю. Кусий та В. Малахов (Кусий, 1998; Малахов, 2001). Історичні передумови зародження та розвитку деонтології досліджувала Е. Есатова (Есатова, 2013). Проблеми педагогічної деонтології в історико-дидактичних дослідженнях вивчав В. Лисак (Лисак, 2009)

Мета статті – виявити особливості та значення педагогічної деонтології у вихованні української еліти на початку XX ст.

Результати та дискусії. Становлення і розвиток сучасних еліт оцінюється науковою думкою як складний, суперечливий, у деякому сенсі, болісний, але в цілому позитивний процес, який є одним з необхідних умов подальшого розвитку країни. Політична енциклопедія визначає еліту (від франц. elite – краще, добірне) як внутрішньо диференційовану, але високо згуртовану привілейовану групу суспільства, що володіє лідерськими якостями, займає керівні позиції у владних структурах і безпосередньо бере участь у прийнятті найважливіших рішень, пов'язаних з використанням влади, визначає духовний і культурний клімат у суспільстві, історичний вектор розвитку держави (Белякова 2009). Головна функція еліти – управління суспільством, що передбачає здійснення контролю над його матеріальними і духовними ресурсами, вироблення ціннісних орієнтацій та ідеологічної моделі, згуртування і мобілізацію громадськості, підтримання стійкої рівноваги політичних сил і стабільного політичного режиму. Отже, одна з важливих характеристик еліти – її спрямованість на реалізацію цінностей та ідеалів, а не на накопичення матеріальних благ.

Потреба появи нової еліти обґрунтовується, перш за все, розвитком вітчизняної освіти, позаяк лише через освітні структури можна виховати національну еліту. Аналіз особливостей сучасної об'єктивної дійсності свідчить про високу суспільну потребу інституалізації елітарної освіти. Цей процес має відбуватися з опорою на досягнення світової науки й гуманістичні традиції вітчизняної культури. У зв'язку із цим елітарна освіта повинна ґрунтуватися на ідеалі переваги гідностей та культурно-моральному самовдосконаленні людини.

У сучасній європейській та американській педагогічній практиці концепція “елітарної” освіти набуває значного поширення. Вона ґрунтується на введенні нових критеріїв поділу масової та елітарної освіти: масова – це програми бакалаврату, які поширені в багатьох європейських країнах (Норвегії, Німеччині, Нідерландах, Швейцарії) і є

доступними для всіх випускників середньої школи; елітарна – представлена, переважно, магістерськими програмами (Райхерт, 2009).

Однією зі складових елітарної освіти є суб'єкт-суб'єктні відносини. Вони ґрунтуються на органічній єдності і взаємозв'язку викладання (діяльність викладача) й учіння (діяльність студента), спрямованих на досягнення цілей навчання, розвиток особистості студента, його підготовки до професійної діяльності. Єдність викладання й учіння є об'єктивною характеристикою освітнього процесу у вищій школі, в якому беруть участь два суб'єкти: викладач, діяльність якого спрямована на управління навчально-пізнавальною діяльністю студента на основі врахування об'єктивних і суб'єктивних закономірностей, принципів, методів, організаційних форм і засобів навчання, та студенти, які в процесі учіння засвоюють знання та розвивають компетентності.

На думку М. Скаткіна, визначальним джерелом професійної діяльності викладача є потреби суспільства, його вимоги до особистості, яка здобуває освіту (Скаткин, 1982). А оскільки основним знаряддям праці педагога є його власна особистість й професійна зрілість, особлива увага має приділятися педагогічній деонтології.

Термін “деонтологія” грецького походження (deontos – “належне”, logos – “вчення”) означає “наука про належне розуміння людського обов'язку, визначальною складовою якого є й професійний обов'язок” (Лисак, 2009: 210).

Педагогічна деонтологія – наука про професійну поведінку педагогічного працівника, його обов'язки (Кусий, 1998). Теоретичним підґрунтям педагогічної деонтології як науки є педагогічна етика, яка виступає базовою складовою формування професіоналізму і компетентності сучасного педагога. Саме в професійній етиці конкретизуються загальнолюдські принципи моралі відповідно до умов освітньої діяльності, регулюються взаємини людей у суспільно-професійній сфері життя, що пов'язано з об'єктивною необхідністю безперервного процесу продукування матеріальних і духовних цінностей (Малахов, 2001).

Деонтологія є невід'ємною частиною професійної діяльності викладача, оскільки він постійно взаємодіє (контактує) з колегами та студентами.

У педагогіці ще задовго до введення терміна “деонтологія” основні принципи, які регламентують поведінку і дії викладача в спілкуванні з вихованцями, були відпрацьовані багатьма поколіннями вчителів та вчених. Так, стародавній філософ Авіценна (Ібн Сіна) вважав, що справжній педагог – один із тих, хто веде націю, хто засвоїв вищі моральні принципи та коректні манери, прийняті в суспільстві.

Давньоримський педагог Марк Фабій Квінтіліан писав у творі “Про виховання оратора”, що педагогом може бути лише високоосвічена людина, яка любить і розуміє дітей, постійно вивчає їхні особливості. На думку Квінтіліана, моральний обов'язок викладача полягає в тому, щоб бути прикладом для своїх учнів, знати міру похвалам і покаранням,

дотримуватися такту і стриманості.

В епоху Середньовіччя, зокрема у перших університетах, моральні обов'язки професорів ґрунтувалися на вихованні терплячості й смиренної покори, з одного боку, й авторитарного ставлення до учнів і студентів – з іншого.

У період Нового часу французький мислитель Жан-Жак Руссо в романі “Еміль, або про виховання” виступає проти схоластичної школи з зубрінням і жорстокою дисципліною, тілесними покараннями та приниженням особистості. Етика поведінки педагога, за Руссо, це – створення умов для саморозвитку особистості дитини.

У XVI-XVII віках в Європі утворювалися братські школи, в статуті яких висувались певні вимоги до особистості вчителя і норми його професійної поведінки. Зокрема, зазначалось, що вчитель повинен і вчити, і любити дітей всіх однаково, як синів багатих, так і сиріт убогих.

Фундатор світової дидактики Ян Амос Коменський уперше в педагогіці визначив особливу роль і спільну місію викладача, від якого залежить розквіт цивілізації та культури. Започаткована педагогом категорія “обов'язок” тісно переплітається з поняттям “повинність”, сутність якого розробив І. Кант. За І. Кантом, “повинність” – це визначення волі за допомогою іншого вольового зусилля. Звідси повинність є основою деонтологічних феноменів: норм, вимог, наказів, правил, рішень, інструкцій. У повинності пріоритетною є норма, що органічно пов'язана з мораллю. Звідси моральний шлях педагогів і учнів полягає в тому, щоб свідомо дотримуватися відомих норм і вироблених принципів (Коваленко, 2006; Чабан, 1995).

Значний внесок у розвиток педагогічної етики та деонтології внесли праці російських демократів XIX століття А. Герцена, Н. Добролюбова, Н. Чернишевського. Вважаючи гуманізм та розумність важливими принципами виховання, вони вимагали від педагога глибокої поваги прав й гідності вихованця, надання йому свободи та самостійності при розумному керуванні його діями.

На формування вітчизняної педагогічної деонтології великий вплив мали ідеї видатних педагогів Г. Сковороди, С. Русової, К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського (Есатова, 2013).

Отже, кожна історична епоха і країна висуває свої деонтологічні вимоги до викладача як до людини, що формує політичну та національну еліту суспільства. Як самостійний період у формуванні української еліти виступає початок XX століття. На цьому етапі в вищих зберігалася класична освіта з властивим їй “благородним консерватизмом”, який полягав у прагненні уникати всього того, що не пройшло суворої перевірки часом.

Згадуючи своє навчання в університеті св. Володимира історик Б. Крупницький писав: “Як живий стоїть переді мною образ цього мого першого університетського вчителя з історії. Завжди дуже пристойно вбраний, навіть з солідною інтелігентністю, хоч і не вишукано. В. Данилевич своїм безкровним, пожовклим, немов з пергаменту,

обличчям справляв на мене враження якоїсь постаті, вихопленої з візантійської ікони... Він належав до тих вельми рідких професорів Університету, що співпрацювали з київськими українськими науковими колами..." (Крупницький, 2000: 276). Таким чином, викладач у цей період мав уособлювати собою людину-науковця з притаманними йому інтелігентністю, витримкою та тактом, який, окрім фундаментальних знань свого предмета, володів ґрунтовними знаннями в галузі філософії, соціології, етики, політики та ін.

Досліджуваний період був цікавий ще й тим, що, незважаючи на збереження академічного підходу та жорсткий адміністративний контроль над освітнім процесом і, в першу чергу, над професорсько-викладацьким складом, відбувалась еволюція деонтологічної складової вищої педагогічної освіти. Саме на початку ХХ століття простежувалися тенденції до розвитку елітарної освіти на гуманітарній та демократичній основі.

Професори й доценти намагалися не лише посилювати науково-педагогічні вимоги до навчання, а й удосконалювати професійне спілкування зі студентами через активізацію їх мислення, розвиток уваги й подолання пасивності слухачів. Так, професор Харківського університету Х. Роммель у праці "Дидактика і методика" підкреслював, що навчання тільки тоді буде корисним, коли формуватиме в студентів пізнавальний інтерес та прагнення до самостійного оволодіння знаннями (Багалеї, 1906). А в одному зі звітів ректора Харківського університету О. Рославського-Петровського зазначалося: "Професор Лавровський читав історію виховання та теорію педагогіки, окрім того, пропонував своїм слухачам педагогічні вправи. Викладання педагогіки відбувалося згідно із сучасним її станом, причому кожне педагогічне положення приймалося лише після аналізу думок кращих сучасних педагогів. Такий спосіб викладання, з одного боку, надавав міцності педагогічним висновкам, з іншого боку – знайомив слухачів з літературою науки" (Багалеї, 1906:121).

Отже, на початку минулого століття викладачі вивів починають ставилися до своїх студентів не як до об'єктів педагогічних дій і спостережень, а особистостей зі своїм духовним світом, думками та сподіваннями. Підтвердженням тому є спогади Л. Лещенка про академіка Д. Яворницького: "У політичних клубах Києва, які відвідувало багато студентів, читав лекції по історії Запорізького козацтва академік Д. Яворницький. Ось тут р. 1909 я чув і доповідь академіка про історію Запоріжжя. Це була вчена лекція професора, великого знавця Запоріжжя. Ні, Д.І. ніби десь в гостинній родині, розповідав про свої останні нові й нові знахідки реліквій з побуту та історії Запоріжжя..."

А під кінець Д. І. дуже цікаву розказав історію, як була написана всесвітньо відома картина І.Ю. Рєпіна "Лист запорожців до турецького султана"...

Д. І. докладно розповідав, показував, хто був натурою для якої фігури. "Оце – Драгомирів, оце – нащадок Полуботька, а оце... (показав

на писаря) – це я”.

І коли я бачу фототипію чи будь-яку копію цієї картини, так я згадую Д. І., дивлячись на писаря (Чабан, 1995: 44)”. Подібне спілкування передбачало позитивну установку викладача в ставленні до студента. Важливу роль відігравав психологічно активний стан та педагогічний оптимізм. Викладач під час заняття проявляв доброзичливість, високу моральну культуру, артистизм та загальну ерудицію.

Історик Б. Крупницький писав: «Багато залежало від особи професора і його наукових інтересів. У Росії серед професури склалася традиція регулярно збирати студентів, недавніх випускників та молодших колег, які працювали над дисертаціями, у своїх квартирах. Тут йшлося про нові публікації, обговорювалися попередні повідомлення про результати досліджень, велися методологічні дискусії. Такі зібрання отримували назву семінарів за іменем професора й часто закладали основи наукових шкіл. Так, у Києві працювали зі студентами В. Антонович і згодом В. Перетц” (Крупницький, 2000: 275). З метою демократизації освітніх відносин, розвитку в студентів позитивного ставлення до навчання, самостійності мислення під час проведення занять викладачі проводили короткі диспути, діалоги, практикували впровадження елементів бесіди, намагаючись таким чином не просто надавати певні знання, а й перетворювати свій предмет на засіб формування особистості студента.

Отже, на початку ХХ століття в діяльності викладача чільне місце посідали норми і принципи моралі, які були необхідні не лише для успішного виконання професійних завдань, а й спілкування зі студентами. Педагог мав володіти не тільки ґрунтовними спеціальними знаннями, а й певною майстерністю, сумою морально-психологічних якостей, без яких його професійна діяльність була малорезультативною.

Висновки. Таким чином, на початку ХХ століття в системі вищої освіти педагогічна деонтологія набула особливої значущості. Формувалися нові основи педагогічної етики, які вимагали від викладача досконалого володіння предметом, самовдосконалення, моральності, оптимістичності, демократичності та вимогливості.

У вишах у процесі навчання закладалися основи професійної поведінки викладача як майбутньої еліти суспільства, а педагогічна деонтологія стала одним з дієвих механізмів у підготовці студентів, становленні їх моральних принципів та цінностей.

Література

1. Багалея Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д. И. Багалея, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Х. : Тип. Дарре, 1906. – 329 с.
2. Большая актуальная политическая энциклопедия / Под общ. ред. А. Белякова и О. Матвейчева. – М. : Эксмо, 2009. – 412 с.
3. Дидактика средней школы: некоторые проблемы современной дидактики / под ред. М. Н. Скаткина. – М. : Просвещение, 1982. – 319 с.
4. Есатова Е.Р. Історичні передумови зародження та розвитку деонтології /

Е.Р.Есатова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: VchdpuP_2013_1_108_48.pdf, с. 35.

5. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: Навчальний посібник / Заг. ред. Є.І. Коваленко – Київ, Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.

6. Крупницький Б. Д. З студентських спогадів історика / Б. Д. Крупницький // *Alma Mater* : університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції. Матеріали, документи, спогади : у 3 кн. / упор. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. – К. : Прайм, 2000. – Кн. 1. – С. 274–277.

7. Кусий Ю.О. Педагогічна деонтологія / Ю.О. Кусий // *Директор школи* – 1998. – № 29. – С. 7.

8. Лисак В.М. Проблеми педагогічної деонтології в історико-дидактичних дослідженнях. / В. М. Лисак // *Педагогіка і психологія професійної освіти*. – 2009. – № 1. – 268 с.

9. Малахов В. А. Етика : курс лекцій : навч. посібник / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.

10. Райхерт С. Неожиданные последствия болонских реформ / С. Райхерт // *Международное высшее образование*, 2009. – №57. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ihe.nkaoko.kz/archive/16/286/>.

11. Чабан М. П. Сучасники про Д. І. Яворницького : спогади (В. Гілярівський, О. Пчілка, Є. Єндзеевич та інші) / М. П. Чабан. – Дніпропетровськ : ВПОП "Дніпро", 1995 – 204 с.

References

1. Bagaley, D. (1906). *Kratkiy ocherk istorii Harkovskogo universiteta za pervyie sto let ego suschestvovaniya (1805–1905)* / D. I. Bagaley, N. F. Sumtsov, V. P. Buzeskul. – H. : Tip. Darre, 1906. – 329 s.

2. Belyakova, A. (2009). *Bolshaya aktualnaya politicheskaya entsiklopediya / Pod obsch. red. A. Belyakova i O. Matveycheva*. – M. : Eksmo, 2009. – 412 s.

3. Skatkin, M. (1982). *Didaktika sredney shkoly: nekotorye problemy sovremennoy didaktiki / pod red. M. N. Skatkina*. – M. : Prosveschenie, 1982. – 319 s.

4. Esatova, E. (2013). *Istorichni peredumovi zarozhzhennya ta rozvitku deontologiyi* / E.R.Esatova. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: VchdpuP_2013_1_108_48.pdf, s. 35.

5. Kovalenko, E. (2006). *Istoriya zarubizhnoyi pedagogiki. Hrestomatiya: Navchalniy posibnik / Zag. red. E.I. Kovalenko* – Kiyiv, Tsentr navchalnoyi literaturi, 2006. – 664 s.

6. Krupnitskiy, B. (2000). *Z studentskih spogadiv Istorika / B. D. Krupnitskiy // Alma Mater : univrsitet Sv. Volodimira naperedodni ta v dobu Ukrayinskoyi revolyutsiyi. Materiali, dokumenti, spogadi : u 3 kn. / upor. V. A. Korotkiy, V. I. Ulyanovskiy*. – K. : Praym, 2000. – Kn. 1. – S. 274–277.

7. Kusiyy, Y. (1998). *Pedagogichna deontologiya / Yu.O. Kusiyy // Direktor shkoli* – 1998. – № 29. – S. 7.

8. Lisak, V. (2009). *Problemi pedagogichnoyi deontologiyi v Istoriko-didaktichnih doslidzhennyah. / V. M. Lisak // Pedagogika i psihologiya profesiynoyi osviti*. – 2009. – № 1. – 268 s.

9. Malahov, V. (2001). *Etika : kurs lektsiy : navch. posibnik / V. A. Malahov*. – K. : Libid, 2001. – 400 s.

10. Rayhert, S. (2009). *Neozhidannyye posledstviya bolonskih reform / S. Rayhert // Mezhdunarodnoe vyisshee obrazovanie*, 2009. – № 57. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://ihe.nkaoko.kz/archive/16/286/>.

11. Chaban, M. (1995). *Suchasniki pro D. I. Yavornitskogo : spogadi (V. Gilyarovskiy, O. Pchilka, E. Endzheevich ta Inshi) / M. P. Chaban*. – Dnipropetrovsk : VPOP "Dnipro", 1995 – 204 s.

АНОТАЦІЯ

Автор дослідження, ґрунтуючись на аналізі широкого кола джерел, визначає особливості виховання української еліти на початку ХХ століття.

Необхідність виникнення нових елітних верств обґрунтовується, перш за все, вітчизняною освітою, позаяк лише вона може виховати національну еліту. Автор зазначає, що в сучасній педагогічній практиці поняття “елітарна” освіта набуло великого поширення. Воно базується на введенні нових критеріїв поділу масової та елітарної освіти: масова – це програми бакалаврату, які є доступними для всіх випускників середньої школи; елітарна – магістерська програма.

Публікація також розкриває концепцію педагогічної етики як науки про професійну поведінку викладача вищого навчального закладу та його обов'язки. Теоретичні основи педагогічної деонтології визначають педагогічну етику основним компонентом формування професіоналізму та компетенції сучасного викладача. Саме завдяки професійній етиці визначаються принципи універсальної моралі, що застосовуються до освітньої діяльності, яка регулює відносини людей у соціальній та професійній сфері життя, що пов'язано з об'єктивною необхідністю безперервного процесу виготовлення матеріальних та духовних цінностей.

Кожна історична епоха та кожна країна мають свої етичні вимоги до педагога як особистості, що формує політичну й національну еліту суспільства. Проведене дослідження доводить, що початок ХХ століття є окремим періодом у розвитку педагогічної деонтології як засобу розвитку елітарної освіти. На цьому етапі з'являється тенденція до розвитку освіти на гуманітарних та демократичних засадах. Крім того, формувалися нові засади педагогічної етики, які вимагали від викладача досконалого володіння предметом, самовдосконалення, моральності, оптимістичності, демократичності та вимогливості.

Ключові слова: еліта, елітарна освіта, педагогічна деонтологія.